

ODJECI SCIMETH-a
(izazovi lingvističkih istraživanja)

**IZDANJA FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U SPLITU
EDITIONES FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS SPALATENSIS**

**SVEUČILIŠTE U RIJECI, FILOZOFSKI FAKULTET,
CENTAR ZA JEZIČNA ISTRAŽIVANJA**

Nakladnik

Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Poljička cesta 35, 21000 Split
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka

Odgovorne urednice

izv. prof. dr. sc. Gloria Vickov, dekanica Filozofskoga fakulteta u Splitu
izv. prof. dr. sc. Ines Srdoč-Konestra, dekanica Filozofskoga fakulteta u Rijeci

Recenzentice knjige

prof. dr. sc. Aneta Stojić, Sveučilište u Rijeci
izv. prof. dr. sc. Maja Bezić, Sveučilište u Splitu

Recenzenti pojedinačnih priloga

Melita Aleksa Varga, Tatjana Balažić Bulc, Gorana Bandalović, Ivana Bašić, Nina Begičević, Redep, Branka Drljača Margić, Darko Hren, Cecilija Jurčić Katunar, Nejlja Kalajdžisalihović, Danijela Marot Kiš, Nives Mikelić Preradović, Kristian Novak, Ivana Petrović, Anita Skelin Horvat, Anđel Starčević

Korektura

Trišnja Pejić (engleski), Anastazija Vlastelić (hrvatski)

Grafičko oblikovanje i tisak

Redak d. o. o., Split

Naklada: 30 primjeraka

ISBN: 978-953-352-071-1 (tisak), 978-953-352-072-8 (online)

ISBN: 978-953-361-040-5 (tisak), 978-953-361-041-2 (online)

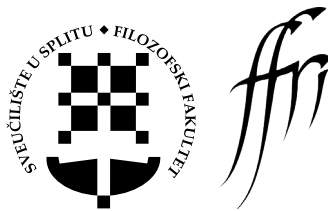
Odobrilo Vijeće Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu odlukom od 15. rujna 2021. (Klasa 003-08/21-06/0014; Ur. broj: 2181-190-00-21-0057).

Odobrilo Vijeće Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci odlukom od 24. rujna 2021. (Klasa 612-10/21-01/19; Ur. broj: 2170-24-01-03-21-2).

.

Urednice
MAGDALENA NIGOEVIĆ ♦ ANASTAZIJA VLASTELIĆ

ODJECI SCIMETH-a (izazovi lingvističkih istraživanja)

Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Centar za jezična istraživanja
Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku
Split – Rijeka, 2021.

Sadržaj

Uvodno slovo	VII
--------------------	-----

I. Pisanje i objavljivanje znanstvenih radova

MARIO BRDAR Through the peer reviewing mill	1
ANITA MEMIŠEVIĆ Pisanje na hrvatskom, a objavljivanje na engleskom: nemoguća misija ili ipak ne?	29

II. Etičnost u jezičnim istraživanjima

KRISTINA CERGOL Etika istraživanja u primijenjenoj lingvistici: rad sa sudionicima.....	53
MARINA OLUJIĆ TOMAZIN Primjena etike u jezičnim istraživanjima: etički izazovi u izgradnji jezičnih korpusa	77

III. Metodološka razmatranja

MAŠA PLEŠKOVIĆ Kvalitativni metodološki pristup u hrvatskim jezikoslovnim istraživanjima	99
ANDREJA BUBIĆ† Neiskorišteni potencijal diskurzivnih pristupa u suvremenoj psihologiji	131
ZORANA ŠULJUG VUČICA, MARIJA LONČAR I MAGDALENA NIGOEVIĆ Primjene konverzacijske analize i analize sadržaja u analizi diskursa ..	143

IV. Primijenjena istraživanja

SLOBODAN BELIGA, ANA MEŠTROVIĆ I MIHAELA MATEŠIĆ NLP based framework for the comparison of the media coverage in Croatia during the first two waves of the COVID-19 pandemic	169
JELENA PARIZOSKA I IVANA FILIPOVIĆ PETROVIĆ Kognitivnolingvistički pristup frazemima i njegova primjena u izradi rječnika	191
BLAŽENKA MARTINOVIĆ I MIHAELA MATEŠIĆ Suvremeni akademski diskurs – odnos prema normama standardnoga jezika na korpusu lingvističkih radova	217
O autorima priloga	249

JELENA PARIZOSKA¹ I IVANA FILIPOVIĆ PETROVIĆ²

¹Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet

²Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za lingvistička istraživanja
jelena.parizoska@ufzg.unizg.hr, ifilipovic@hazu.hr

Kognitivnolingvistički pristup frazemima i njegova primjena u izradi rječnika

U ovome radu donosi se prikaz dviju teorijskih postavki kognitivne lingvistike koje su važne za istraživanja frazema, a to su konceptualna motivacija frazeološkoga značenja i simboličnost gramatike. Cilj je pokazati kako se te postavke mogu primijeniti u izradi frazeoloških rječnika hrvatskoga jezika kod frazema koji imaju ustaljene varijantne oblike te onih koji često podliježu modifikacijama (kreativnoj upotrebi). Kognitivnolingvistička istraživanja pokazuju da su varijante ograničene konceptualnom motivacijom i gramatičkom strukturom pojedinoga frazema, a modifikacije se oslanjaju na slična ograničenja, i do neke su mjere sustavne. Primjena kognitivnolingvističkog pristupa frazemima pogodna je za leksikografsku obradu varijanata i modifikacija jer se zajedno grupiraju oblici koji su konceptualno i strukturno povezani. Tako izrađene rječničke natuknice ujedno odražavaju sustavnost promjena leksičkog sastava i strukture frazema, kako u konvencionalnoj, tako i u kreativnoj upotrebi.

Ključne riječi: kognitivna lingvistika, frazemi, konceptualna motivacija, simboličnost gramatike, frazeološki rječnik, hrvatski jezik

1. Uvod

U istraživanjima figurativnog jezika koja se temelje na postavkama kognitivne lingvistike u središtu su zanimanja povezanost jezika i uma. Tako se unutar teorije konceptualne metafore (Lakoff i Johnson 1980, 2015; Lakoff 1987) objašnjava da su figurativna značenja riječi i višerječnica proizvod ljudskog

konceptualnog sustava. Kad je riječ konkretno o frazemima, u kognitivnoj se lingvistici tvrdi da je velik broj takvih izraza motiviran, što znači da postoji veza između značenja sastavnica i značenja cjeline (Kövecses 2010: 231–249).¹ Na primjer, frazem *bacati prašinu u oči* komu ('obmanuti') može se shvatiti na temelju znanja da pravo stanje stvari ne razumijemo jer nam to onemogućuje neka smetnja vidu. I obrnuto, ako se smetnja na očima ukloni, razumijemo što se događa, kao u frazemu *pala je mrena s očiju* komu ('odjednom shvatiti').

Osim veze između jezika i uma, u kognitivnolingvističkim istraživanjima frazema važna je još jedna od temeljnih postavki tog teorijskog okvira – ona o simboličnosti gramatike (Langacker 1987, 1991, 2008). Svaka konstrukcija uz leksičke sadrži i gramatičke elemente, a oni su, baš kao i leksički elementi, simbolične naravi, tj. imaju značenje. Tako u hrvatskome konstrukcija sastavljena od prijedloga *u* i imenice u lokativu označava položaj u spremniku, a konstrukcija *u* s imenicom u akuzativu opisuje gibanje prema unutrašnjosti spremnika. U frazemima se ti prostorni odnosi metaforički preslikavaju na stanje (kao u izrazima *biti u prvom planu*, *biti u formi*, *biti u središtu pozornosti*) odnosno na dolazak u određeno stanje (npr. *otići u zaborav*, *upasti u gabulu*, *vratiti se u kolotečinu*). To ujedno pokazuje da gramatika, kao i leksik, služi za prikazivanje neke situacije, što znači da gramatika i leksik čine kontinuum. Pritom su u odnosu na leksičke jedinice značenja gramatičkih jedinica shematičnija.

Važnost simboličnosti gramatike osobito dolazi do izražaja kod frazema koji u upotrebi mijenjaju strukturu ili imaju nekoliko ustaljenih gramatičkih odnosno leksičko-gramatičkih varijantnih oblika. Kognitivna gramatika smatra da je svaka konstrukcija jezična manifestacija specifičnog načina konceptualizacije nekog događaja (poput lokativnih i akuzativnih konstrukcija kojima se kodira statično odnosno dinamično portretiranje scene). Na primjer, oblici *biti u škripcu*, *doći u škripac* i *izvući se iz škripca* na različite načine opisuju tešku situaciju u kojoj se neka osoba nalazi, dolazak u tešku situaciju i izlazak iz nje. Gramatika igra važnu ulogu i u kreativnoj upotrebi frazema. Tako kognitivnolingvistička istraživanja modifikacija – namjernih i svjesnih promjena frazema radi određene komunikacijske svrhe – pokazuju da one nisu samo odraz jezične kreativnosti individualnih govornika, već postoje neki opći modeli na kojima se temelje (npr. Omazić 2003; Langlotz 2006; Naciscione 2010; Jaki 2014). Štoviše, pokazalo se da su modifikacije do određene mjere sustavne. Na primjer, prema podacima

¹ Panther i Radden (2011: 9) daju opću definiciju motivacije u jeziku: motiviranost jezičnog znaka način je na koji je njegov oblik i(li) značenje određen jezičnim i nejezičnim čimbenicima te čimbenicima koji su neovisni o jeziku.

iz korpusa hrvatskoga jezika hrWaCa, govornici često namjerno mijenjaju frazem *fali daska u glavi* komu ('nije normalan tko'), a modifikacije se temelje na njegovu doslovnom značenju. Taj se frazem tipično modificira tako što se imenica *daska* upotrebljava u množini, a ispred nje se uvrštavaju riječi koje se odnose na količinu – *fali par/nekoliko/mnogo/kubik dasaka u glavi* komu. Ta je modifikacija sustavna jer se upotrebom različitih kvantifikatora upućuje na stupanj nečije psihičke poremećenosti. Premda nije moguće predvidjeti koji će kvantifikatori biti uvršteni ispred imenice *daska*, modifikacija je u skladu s frazeološkim značenjem i gramatičkom strukturom izraza.

Teorijske spoznaje kognitivne lingvistike već se primjenjuju u leksikografskim izvorima za engleski jezik, i to prvenstveno za konceptualnu organizaciju rječničke građe. Na primjer, u Macmillanovu općem e-rječniku pojedine natuknice sadrže okvire s metaforama (engl. *Metaphor Boxes*), koji su ustrojeni u skladu s Lakoffovom i Johnsonovom teorijom konceptualne metafore. U njima se pokazuje povezanost između određenih izvornih i ciljnih domena, a kao primjeri daju se riječi i višerječnice s figurativnim značenjem.² U Macmillanovu rječniku fraznih glagola (*Macmillan Phrasal Verbs Plus* 2005) rječnička je građa, osim abecedno, ustrojena i konceptualno prema čestici (*up* 'gore', *down* 'dolje', *in* 'u', *out* 'iz' itd.), a grafikoni prikazuju povezanost doslovnih i figurativnih značenja pojedine čestice. U frazeografiji hrvatskoga jezika dosad se nije primjenjivao kognitivnolingvistički pristup. Osim za konceptualnu organizaciju građe, spoznaje kognitivne lingvistike o motiviranosti figurativnih izraza te o simboličnosti leksika i gramatike vrlo su pogodne za leksikografsku obradu frazema koji imaju dva ili više ustaljenih varijantnih oblika, kao i za bilježenje kreativne upotrebe. Naime, vrste oblika u kojima se pojedini frazem javlja ograničene su konceptualnom motivacijom njegova frazeološkoga značenja i gramatičkom strukturom (Parizoska i Omazić 2020), a modifikacije se oslanjaju na slična ograničenja kao varijante te su konvencionalne na konceptualno-gramatičkoj razini (Parizoska 2019).

Cilj je ovoga rada dati uvid u kognitivnolingvistički pristup frazemima te pokazati kako se on može primijeniti u frazeografiji hrvatskoga jezika, i to u izradi natuknica za frazeme koji imaju ustaljene varijantne oblike te one koji često podliježu promjenama u kreativnoj upotrebi. Time ćemo pokazati da je kognitivnolingvistički pristup prikladan za leksikografsku obradu varijanata i modifikacija jer se upućuje na konceptualnu i strukturnu povezanost različitih

² Točnije, ti okviri pokazuju kako se u engleskome metaforički strukturiraju određeni koncepti, npr. ljutnja kao vatra, sreća kao kretanje prema gore, strah kao hladnoća, inteligencija kao svjetlost odnosno oštrina. Vidi više na: <https://www.macmillandictionary.com/learn/metaphor/> (pristup 15. 6. 2021.)

oblika frazema, a rječnička natuknica ujedno odražava sustavnost promjena. Također ćemo pokazati da je takav način organizacije i prezentacije jezične građe u skladu s načelima suvremene leksikografije koja je vođena korisničkim potrebama.

Rad se sastoji od dvaju dijelova. U prvome dijelu dajemo pregled teorijskih spoznaja kognitivne lingvistike o frazeološkome značenju, o utjecaju gramatičke strukture na promjenjivost frazema i o sustavnosti promjena u kreativnoj upotrebi frazema. U drugome dijelu na primjerima iz e-leksikografije pokazujemo kako se te teorijske spoznaje mogu primijeniti u obradi varijanata i modifikacija u frazeološkim rječnicima hrvatskoga jezika. Na kraju rada nalaze se rasprava i zaključak.

2. Frazemi u kognitivnoj lingvistici

2.1. *Konceptualna motivacija frazeološkog značenja*

U kognitivnoj se lingvistici tvrdi da su značenja velikog broja frazema motivirana kognitivnim mehanizmima, a oni najistaknutiji su konceptualna metafora, konceptualna metonimija i kulturni modeli (opširnije o konceptualnoj motivaciji frazema vidi Kövecses 2010: 231–249; Omazić 2014). Kognitivni mehanizmi služe kao poveznica između domena znanja i frazeoloških značenja, a jezični oblici manifestacija su konceptualnih veza. Sljedeći primjeri ilustriraju frazeme motivirane konceptualnom metaforom SUKOB JE VATRA:³

- (1) Zbog takvih koji *potpiruju vatru* nikada neće doći do pomirbe i suživota.
- (2) Iz svlačionice Lakersa. Kaos: Tučnjava najvećih zvijezda, *iskre frcale* na sve strane.

U tim frazemima znanja o svojstvima vatre preslikavaju se na sukob, pa se jačina vatre odnosno širenje iskri odnosi na intenzitet sukoba (*potpirivati vatru* ‘pojačavati sukob’, *iskre frcaju* ‘sukob je u punom intenzitetu’). Ti primjeri ujedno pokazuju da pojedine riječi u sastavu frazema – imenice *vatra* odnosno *iskra* – upućuju na izvornu domenu VATRA. Iz toga je vidljivo da značenja pojedinih frazeoloških sastavnica doprinose značenju frazema kao cjeline.

³ Svi primjeri u ovome radu dobiveni su pretragom hrvatskog mrežnog korpusa hrWaCa, a daju se u izvornome obliku.

Za razliku od konceptualne metafore koja povezuje dvije domene (Kövecses 2010), kod metonimije jedna pojava omogućava umni pristup drugoj pojavi unutar iste domene (Littlemore 2015). To pokazuje sljedeći primjer:

- (3) Matko se ipak držao tradicije. Došao je k Aninim roditeljima i **zaprošio ruku njihove kćeri**.

Frazem *zaprošiti* čiju *ruku* motiviran je konceptualnom metonimijom RUKA ZA OSOBU, u kojoj se jedan dio ljudskog tijela odnosi na čovjeka.

Kulturni modeli koherentne su strukture iskustva koje su zajedničke nekoj skupini ljudi (Kövecses 2005: 193).⁴ Na temelju kulturnih modela razumijemo određene koncepte, a time i jezične jedinice koje su njihova manifestacija. Tako je, na primjer, frazem *reći (kazati) u lice* motiviran kulturnim modelom komunikacije:

- (4) Nikada ne govorim iza leđa ono što se ne usudim **reći u lice**.

Značenje ovoga frazema ('otvoreno reći komu što') odraz je našeg znanja o tome da osobu s kojom komuniciramo gledamo u lice.

Pojedini elementi motivacije frazema ne isključuju jedan drugi, već je riječ o različitim razinama motivacije koje se mogu kombinirati (o odnosu kulturnih modela, metafore i metonimije vidi Kövecses 2005). Tako se u primjeru (4) *lice* metonimijski odnosi na čovjeka, ali tek u kombinaciji s kulturnim modelom komunikacije metonimija LICE ZA ČOVJEKA dobiva svoje puno značenje (kad govorimo u lice komu, onda osoba kojoj nešto govorimo za to i zna, za razliku od npr. *govoriti iza leđa* komu).

Primjeri (1–5) pokazuju da značenja frazema proizlaze iz naših znanja i iskustava koja stječemo u interakciji s okolinom te se dijelom temelje na značenjima pojedinih riječi u njihovu sastavu. Osim konceptualne motivacije kognitivnim mehanizmima značenjske aspekte nekoga frazema određuje i gramatika, koja je simbolične naravi. To je osobito vidljivo kod onih frazema koji se javljaju u različitim gramatičkim odnosno leksičko-gramatičkim oblicima, o čemu ćemo govoriti u sljedećem odjeljku.

⁴ Osim naziva *kulturni modeli*, za takva se znanja u kognitivnoj lingvistici koriste i drugi nazivi, na primjer *idealizirani kognitivni modeli* (engl. *Idealized Cognitive Models*, Lakoff 1987) i *kognitivne domene* (engl. *cognitive domains*, Langacker 1987). Više o kulturnim modelima i frazemima u hrvatskome vidi Stanojević i dr. (2009), Stanojević (2017), Novoselec (2019).

2.2. Promjenjivost frazema i simboličnost gramatike

Leksičko-gramatičko ustrojstvo frazema razmjerno je stabilno. Međutim, suvremena istraživanja u različitim europskim jezicima provedena na računalnim korpusima pokazuju da velik broj frazema u upotrebi mijenja gramatičku strukturu, a neki se javljaju u dvama ili više ustaljenih varijantnih oblika (vidi npr. Moon 1998; Cignoni i dr. 1999; Omazić 2003; Fellbaum 2009). Dat ćemo nekoliko primjera takvih frazema (u zagradama se daju oblici u kojima se dani frazem najčešće javlja u hrWaCu):

- (5) Pa i tu **je otkrivena topla voda**, jer zakoni koji to reguliraju postojali su i prije donošenja deklaracije.
(otkriti/otkrivati toplu vodu)
- (6) **Žalio se Senna u svojoj karijeri svima o svemu, a posebno u trenucima kad voda nije išla na njegov mlin.**
(tjerati vodu na čiji mlin)
- (7) U Hrvatskoj je tražiti političara ili gospodarstvenika bez afere i mrlje u biografiji nalik **potrazi za iglom u plastu sijena.**
(tražiti iglu u plastu sijena)

Ti primjeri ilustriraju pasivizaciju (5), neprijelaznu konstrukciju (6) i nominalizaciju glagolskog frazema (7).

Kod promjenjivih je frazema vidljiva važna uloga gramatičke strukture u konstruiranju značenja. Naime, isti događaj koji jezično oblikuje neki frazem može se opisati na različite načine upotrebom specifičnih konstrukcija. Dat ćemo četiri primjera, a to su aktiv i pasiv, stativna i dinamična konstrukcija, samostalno kretanje i uzrokovano kretanje te nominalizacija glagolskih frazema. Frazem koji se javlja u aktivnome i pasivnome obliku ilustriraju sljedeći primjeri:

- (8) a. Država je odlučila **stjerati u kut** sve one koji posluju s gotovinom.
b. Kad **je stjerana u kut**, kad nešto ne krene kako je zamislila, ona iz čistog kaprica napada još žješće.

Taj frazem opisuje kako je neka osoba dovedena u tešku situaciju bez mogućnosti da se brani. To se može izraziti aktivnom konstrukcijom *stjerati u kut* koga (8a) odnosno pasivnim oblikom *stjeran u kut* (8b), a razlika je među njima ta je

li u rečenici istaknuti lik agens ili tema. Pasiv služi za defokusiranje agensa (Shibatani 1985), a tu funkciju ima kod nemetaforičkih glagolskih konstrukcija i frazema.⁵ S obzirom na to da isti događaj opisuju iz različitih perspektiva, aktiv i pasiv nisu istoznačni.

Frazem koji ima stativni i dinamični oblik ilustriraju sljedeći primjeri:

- (9) a. Sada to već izgleda tužno-smiješno, jer je na toj konvenciji stanje u zemlji opisano kao bezizlazno i beznadno, gospodarstvo **je na koljenima**.
b. Zakon o zabrani pušenja **bacio je na koljena** mnoge kockarnice.

Stativna konstrukcija *biti na koljenima* (9a) označava mjesto na kojem se nalazi tema, što se metaforički preslikava na stanje te ima značenje ‘biti upropašten’. Dinamična konstrukcija *baciti na koljena* (9b) opisuje promjenu mjesta teme kao posljedicu djelovanja vanjskog izvora energije. Metaforički se to odnosi na situaciju u kojoj jedan sudionik drugoga dovodi u određeno stanje te se upotrebljava u značenju ‘upropastiti koga’. Kao što je rečeno, razlika između stativnog i dinamičnog prikaza iste scene u hrvatskome se gramatički može izraziti prijedlogom i imenicom u lokativu odnosno akuzativu (vidi Šarić 2008, 2014).

U sljedećim primjerima varijantni oblici istoga frazema opisuju samostalno kretanje odnosno uzrokovano kretanje:⁶

- (10) a. Ako namjerno nešto izostaviš i time namjerno **dovedeš nekoga u zabludu**, onda mu lažeš.
b. Pri tome jedino pazite da ne **upadnete u zabludu** o štednji, a to je da vam štednja ne postane zamjena za financijsku sigurnost.

Ti oblici na različite načine opisuju gibanje nekog entiteta prema mjestu kodiranom prijedložno-padežnim izrazom *u zabludu*. Prijelazna konstrukcija *dovesti u zabludu* (10a) opisuje kako jedan sudionik obmanjuje drugoga, što se konceptualizira kao stavljanje u spremnik, a neprijelazna konstrukcija *upasti u zabludu* (10b) opisuje kretanje jednog sudionika prema unutrašnjosti spremnika i ima značenje ‘steći pogrešno uvjerenje’.

⁵ Više o pasivu u kognitivnoj gramatici vidi Langacker (2008: 382–390), a o pasivu u hrvatskome Belaj (2004).

⁶ Pojmovi samostalno kretanje (engl. *self-motion*) i uzrokovano kretanje (engl. *caused motion*) preuzeti su iz Radden i Dirven (2007: 291–294).

Najzad, neki se glagolski frazemi javljaju kao konstrukcije s imenicama nastalim tvorbom od glagola u njihovu sastavu. Ovo su neki primjeri nominaliziranih glagolskih frazema:

- (11) Na vrhu su oni što misle samo na sebe i dobro žive od *prodavanja magle*.
(prodavati maglu)
- (12) (...) nije neuobičajeno da slavnima karijera krene stagnirati nakon *izlaska iz ormara*.
(izaći iz ormara)
- (13) Htjela sam potaknuti ljude koji imaju *saznanja iz prve ruke* da ih podijele s nama koji ih nemamo.
(saznati iz prve ruke)
- (14) Bez kontrole kvalitete i odgovarajućeg strukovnog udruženja, koje bi bilo sposobno napraviti malo reda na tržištu, domaća informatička scena je raj za *lovce u mutnom*.
(loviti u mutnom)

Ti primjeri ilustriraju konceptualni pomak od relacije (izražene glagolom) prema stvari (izražene imenicom), što se u kognitivnoj gramatici naziva reifikacijom (Langacker 1987, 1991; Radden i Dirven 2007).⁷ Rezultat tog konceptualnog pomaka može biti reifikacija samoga procesa ili sudionik procesa, a u jeziku se to izražava odglagolnom imenicom. U prvu skupinu spadaju oblici poput *prodavanje magle* ('varanje, davanje lažnih obećanja', primjer 11) i *izlazak iz ormara* ('javno očitovanje o vlastitoj seksualnoj orijentaciji', primjer 12), u kojima odglagolne imenice proces prikazuju bez protjecanja u vremenu. U drugoj su skupini oblici koji profiliraju sudionike: *saznanje iz prve ruke* ('informacija dobivena neizravno') u primjeru (13) odnosi se na apstraktan entitet, a *lovac u mutnom* ('onaj koji iz nesređenih prilika izvlači korist') u primjeru (14) odnosi se na osobu. U potonjem je slučaju riječ o većem stupnju opredmećenja u usporedbi s onim konstrukcijama koje opisuju proces odnosno apstraktan entitet jer se profil pomiče na osobu.

Svi dosadašnji primjeri pokazuju da je svaka konstrukcija u kojoj se neki frazem javlja odraz specifičnog načina gledanja na događaj koji on opisuje. Stoga

⁷ U kognitivnoj su gramatici konceptualne kategorije podijeljene na stvari i relacije (engl. *things and relations*, Langacker 1987: 214), koje odgovaraju jezičnim kategorijama imenice i glagola.

u kognitivnoj lingvistici ne postoji pojam osnovnog oblika frazema iz kojeg se izvode drugi (varijantni) oblici. Na primjer, oblik i značenja konstrukcija *stjerati u kut* i *stjeran u kut*, *dovesti u zabludu* i *upasti u zabludu*, *prodavati maglu* i *prodavanje magle* rezultat su različite konceptualizacije istog događaja i jedan nije primaran u odnosu na drugoga. Nadalje, pokazuje se da je kod nekih frazema leksičko-gramatička struktura promjenjiva u velikoj mjeri, pa oni imaju tri ili više varijantnih oblika koji dani događaj prikazuju na većoj razini detaljnosti. Takve su jedinice poznate pod nazivom *frazološke sheme* (engl. *idiom schemas*, Moon 1998). Pojedina frazeološka shema opisuje određenu situaciju i sudionike koji su dio nje pomoću istaknutih sastavnica, a u jeziku se realizira pomoću niza različitih konstrukcija u ovisnosti od načina konceptualizacije događaja. Jedan je takav primjer frazem sa sastavnicom *pijedestal*, koji opisuje visok društveni status. U hrWaCu on se javlja u sljedećim ustaljenim oblicima:

- (15) a. Komercijalna kultura ***stavlja na pijedestal*** tijelo mladih žena, pa i žene same sebe često prekriterički promatraju.
- b. Ljubav i partnerstvo ***su na pijedestalu***, dok su sve ostale životne vrijednosti bitno manje vrednovane.
- c. Vrijeme je da ***skineš taticu sa pijedestala*** i shvatiš da je on čovjek sa svojim manama i željama.
- d. ***Siđite s pijedestala***. Isticanje vlastitog savršenstva stvorit će samo distancu.

U tome se frazemu imenica *pijedestal* odnosi na važan položaj koji se konceptualizira kao povišeno mjesto. Glagolske sastavnice i gramatičke konstrukcije u (15a) i (15b) opisuju kretanje prema povišenom mjestu (*stavljati na pijedestal*), odnosno položaj na povišenom mjestu (*biti na pijedestalu*) te se odnose na stjecanje društvenog statusa. U primjerima (15c) i (15d) varijantni oblici opisuju premještanje (*skinuti s pijedestala*), odnosno kretanje s povišenog mjesta prema dolje (*sići s pijedestala*), što se metaforički preslikava na gubitak statusa. Korpusni podaci pokazuju da se jedan način jezičnog prikaza događaja od drugih može izdvojiti kao najuobičajeniji zbog česte upotrebe. Prema podacima iz hrWaCa konstrukcija *stavljati na pijedestal* koga (15a) najčešći je prikaz događaja koji opisuje visoki društveni status. Drugi leksičko-gramatički oblici istoga frazema (15 b–d) također su se ustalili čestom upotrebom. To pokazuje da jedan frazem može imati nekoliko različitih leksičko-gramatičkih oblika od kojih je svaki specifičan jezični prikaz dane situacije.

Varijantni su oblici frazema konstrukcije koje su se čestom upotrebom konvencionalizirale u jeziku. S druge strane, govornici često namjerno mijenjaju leksički sastav i strukturu frazema radi određene komunikacijske svrhe. O tome ćemo govoriti u nastavku.

2.3. Namjerne promjene frazema

Frazemi se u pisanom i govornom jeziku mogu javiti u oblicima koji se znatno razlikuju od konvencionalnog, a nastaju zamjenom frazeoloških sastavnica drugim riječima, ubacivanjem novih elemenata u sastav frazema, izmjenom uobičajenog redosljeda sastavnica, promjenom gramatičkih odnosa između sastavnica i slično. Na taj način individualni govornici frazeme prilagođavaju specifičnom kontekstu iz komunikacijskih razloga. Takve su namjerne i svjesne preinake frazema između ostalog poznate pod nazivom *modifikacije*.⁸ Pogledajmo tri primjera modifikacija iz hrWaCa:

- (16) Ima bendova koji su poznati da *popiju brda i doline*.
(obećavati brda i doline)
- (17) Ipak, nadam se da će ju barem malo zgromiti da je dobila ovakav odgovor od osobe koju očito cijeni pa da će joj barem *ući bubu u uho*.
(baciti (staviti) bubu u uho komu)
- (18) (...) nije to ni Cesc Fabregas, koji je praktično zaboravljen otkada je došao, tj. vratio se u svoju Barcelonu, *spremljen je u naftalin*, u nemilosti je trenera Vilanove.
(izvući iz naftalina)

U primjeru (16) ustaljeni oblik frazema *obećavati brda i doline* upotrebljava se u značenju ‘svašta obećavati’. Modificirani oblik *popiti brda i doline* nastao je zamjenom glagolske sastavnice i može se interpretirati kao ‘puno popiti’. U primjeru (17) konvencionalni oblik frazema *baciti (staviti) bubu u uho* komu ima značenje ‘potaknuti koga na razmišljanje’. To je prijelazna konstrukcija koja opisuje premještanje nekog entiteta s jednog mjesta na drugo

⁸ Za namjerne preinake frazema u literaturi nalazimo različite nazive. Neki od njih upućuju na to da je riječ o upotrebi frazema u obliku koji se razlikuje od konvencionalnog. To su, primjerice, *kreativne modifikacije* (engl. *creative modifications*, Gläser 1998), *eksploatacije* (engl. *exploitations*, Moon 1998) i *modifikacije* (engl. *modifications*, Omazić 2003; Jaki 2014). Drugi nazivi namjerne promjene frazema određuju kao oblik jezične kreativnosti individualnih govornika, što kod nekih autora ujedno podrazumijeva da su takvi izrazi okazionalnog karaktera. To su nazivi poput *individualno-autorske transformacije* (rus. *индивидуально-авторские трансформации*, Seliverstova 1996) i *okazionalni frazeologizmi* (rus. *оказиональные фразеологизмы*, Tretjakova 2011).

kao posljedica djelovanja vanjske sile. U modificiranome obliku isti je događaj opisan kao samostalno kretanje, što je izraženo neprijelaznom konstrukcijom *ući će buba u uho* komu ('dobit će materijala za razmišljanje tko'). Najzad, konvencionalni oblik frazema *izvući iz naftalina* u (18) ima značenje 'izvući iz zaborava'. Konstruiranjem scene kao kretanje u suprotnom smjeru nastao je oblik *spremiti u naftalin* koji se može interpretirati kao 'gurnuti u zaborav'.

Istraživanja modifikacija provedena unutar teorijskog okvira kognitivne lingvistike pokazuju da su one pojava na konceptualnoj razini te da njima upravljaju kognitivni mehanizmi (npr. Omazić 2003; Langlotz 2004; Delibegović Džanić 2007; Omazić i Delibegović Džanić 2009). Premda nije moguće predvidjeti kako će neki frazem biti modificiran (na primjer, kojom će riječju biti zamijenjena frazeološka sastavnica ili u kojoj će se vrsti gramatičke konstrukcije javiti), takve promjene nisu posve slobodne, već se odvijaju uz određena ograničenja (Langlotz 2006; Omazić 2015; Omazić i Čačija 2020). U nekonvencionalnoj upotrebi frazema temeljna su ograničenja frazeološko značenje i njegova konceptualna motivacija te gramatička struktura (Parizoska 2019). Na primjer, kod modifikacija frazema *obećavati brda i doline* govornik može uspostaviti drugu relaciju među sudionicima događaja na temelju metaforičkog značenja sintagme *brda i doline* ('mnogo'). Tako nastaju inovativni izrazi poput *popiti brda i doline* ('puno popiti', primjer 16). U hrWaCu nalazimo još primjera nekonvencionalne upotrebe toga frazema koji se modificira po istome načelu, na primjer *potrošiti brda i doline* ('puno potrošiti'), *zarađivati brda i doline* ('mnogo zarađivati'), *očekivati brda i doline* ('puno očekivati'), *željeti brda i doline* ('imati velike želje'). Kad je riječ o gramatičkim promjenama, one i u nekonvencionalnoj upotrebi služe za opis nekog događaja iz različitih perspektiva. To može biti, na primjer, uzrokovano kretanje i samostalno kretanje (*staviti bubu u uho* komu i *buba uđe u uho* komu, primjer 17) ili gibanje u suprotnim smjerovima (*izvući iz naftalina* koga i *spremiti u naftalin* koga, primjer 18). Iz toga je vidljivo da modificirani oblici frazema nastaju kao rezultat specifičnog predočavanja neke scene. To ujedno pokazuje da su kreativne promjene konvencionalne na konceptualno-gramatičkoj razini: odluku o izboru sudionika koji je profiliran te o perspektivi iz koje se prikazuje neki događaj govornik donosi u skladu sa svojim komunikacijskim potrebama, ali dostupne su mu samo one mogućnosti koje nudi jezik.

Korpusni podaci također pokazuju da pojedine frazeme govornici modificiraju često, i to po određenim obrascima. Jedan je takav primjer frazem *voda je došla do grla* u značenju 'postalo je neizdrživo'. U kreativnoj upotrebi visina razine

vode u odnosu na dijelove glave pokazuje koliko je teška situacija u kojoj se neka osoba nalazi. To ilustriraju sljedeći primjeri:

- (19) a. Bliži se dan kada će perje letit na sve strane jer prosječnom je čovjeku *voda došla iznad grla*.
- b. *Voda je odavno prošla grlo* i počela gušiti sve koji žive od Splita CO.
- c. Što mislite, što će se tražiti od naše Vlade kada zapita EU za pomoć onoga trenutka kada *voda dođe do nosnica*?
- d. *Voda mi nije došla do grla, nego mi je već preko glave*. Još mi samo šesir pliva na površini vode.

Govornici pokazuju da je situacija iznimno teška ili bezizlazna umetanjem riječi koje se odnose na dijelove glave više grla (npr. *nosnice*) te upotrebom konstrukcija poput *iznad grla* i *preko glave*. Istodobno, govornici se igraju doslovnim značenjem frazema.

U prethodnim smo odjeljcima pokazali da se u kognitivnolingvističkome pristupu varijante nekog frazema smatraju jezičnim manifestacijama specifične konceptualizacije istog događaja, a te su promjene uvijek u skladu s konceptualnom motivacijom frazeološkoga značenja i gramatičkom strukturom danoga izraza. Pokazali smo i da su modifikacije ograničene značenjem i strukturom frazema. Također, neki se frazemi u nekonvencionalnoj upotrebi mijenjaju po specifičnim obrascima, što potvrđuje da su modifikacije do određene mjere sustavne. Kako kod konvencionalnih, tako i kod nekonvencionalnih oblika frazema stvorenih *ad hoc* za komunikacijske potrebe individualnog govornika, upravo je sustavnost ključan element za izradu natuknica u frazeološkim rječnicima. U sljedećem odjeljku pokazat ćemo kako se kognitivnolingvistički pristup frazemima može primijeniti u leksikografskoj obradi varijanata i modifikacija u frazeografiji hrvatskoga jezika. Primjeri se temelje na natuknicama u mrežnome *Frazeološkom rječniku hrvatskoga jezika* (Filipović Petrović i Parizoska, u izradi).⁹

⁹ Više o projektu izrade ovoga rječnika vidi na poveznici <https://frazeoloski-rjecnik.eu/> (pristup 15. 6. 2021.).

3. Primjena kognitivnolingvističkog pristupa frazemima u izradi rječnika

3.1. Leksikografska obrada varijanata

Kao što je rečeno, u kognitivnolingvističkome pristupu leksički i značenjski srodne konstrukcije koje imaju različitu strukturu (na primjer, *biti na koljenima* i *baciti na koljena*) smatraju se inačicama jednoga frazema, tj. frazeološkim varijantama. Isti je slučaj s glagolskim frazemima koji se javljaju kao konstrukcije s odglagolnim imenicama. Razlog je taj što se nominalizirani oblici smatraju rezultatom reifikacije, gdje se proces promatra bez trajanja u vremenu (npr. *izlazak iz ormara*) odnosno profil se pomiče na osobu (npr. *lovac u mutnom*). Ako se u leksikografskoj obradi u frazeološkome rječniku primijeni kognitivnolingvistički pristup, to znači da će varijantni oblici biti zabilježeni u istoj natuknici jer imaju zajedničku konceptualnu osnovu. U nastavku ćemo dati primjere natuknica koje sadrže frazeme s različitim gramatičkim, odnosno leksičko-gramatičkim varijantnim oblicima.

Natuknički je lik cijela konstrukcija, a u njemu se navodi onaj oblik frazema koji ima najveću frekvenciju u hrWaCu.¹⁰ Drugi ustaljeni varijantni oblici navode se ispod natukničkoga lika te jedni ispod drugih unutar natuknice s obzirom na frekvenciju pojavljivanja u hrWaCu. Kao ilustracija leksikografske obrade varijanata koja se temelji na kognitivnolingvističkome pristupu poslužit će nam tri skupine izraza: frazemi koji profiliraju agensa odnosno temu, frazemi koji izražavaju prostorne odnose te glagolski frazemi koji se javljaju kao konstrukcije s odglagolnim imenicama.

Prva su skupina frazemi u čijim je varijantnim oblicima istaknuti lik agens odnosno tema. Jedna konstrukcija prikazuje cijeli proces prijenosa energije s agensa na temu, a druga prikazuje samo ono što se događa temi. To ilustrira sljedeća natuknica:

(20) **lome se koplja oko čega**

U Europi i u Hrvatskoj lome se koplja oko toga kako izaći iz krize.

lomiti koplja oko čega

Razni stručnjaci lomili su koplja oko pitanja u kojem bi pravcu trebao ići razvoj Splita.

¹⁰ Takva je organizacija natuknice u mrežnome *Frazeološkom rječniku hrvatskoga jezika*. U tome e-rječniku nema nadnatuknica jer se različiti oblici istoga frazema mogu dobiti upisivanjem u tražilicu bilo koje njegove sastavnice.

U drugoj su skupini frazemi koji odražavaju prostorne sheme (engl. *spatial schemas*, Radden i Dirven 2007: 276–279): one opisuju odnos između nekog entiteta i mjesta odnosno gibanje entiteta s jednog mjesta na drugo. Tako neki frazemi koji odražavaju prostorne sheme imaju stativnu i dinamičnu varijantu, kao u sljedećoj rječničkoj natuknici:

(21) **biti u komi**

Cijeli dan sam bila u komi. Nisam ništa ni jela ni pila od muke.

bacati u komu

Ima nekih stvari koje ne mogu slušati svaki dan... Boli me i ne mogu... Schubertova Ave Maria me baca u komu.

Prema podacima iz hrWaCa drugi su takvi primjeri oblici *biti u krvi komu* i *ući u krv komu*, *biti na udaru* i *doći pod udar*, *biti na rubu živaca* i *dovesti na rub živaca* koga.

Neki frazemi u ovoj skupini isti događaj opisuju kao samostalno kretanje i uzrokovano kretanje, što se vidi u sljedećim dvjema natuknicama:

(22) **izaći na površinu**

Iako u početku misle da su ubojstva dio vjerskog obreda, slučaj postane još sablasniji kad na površinu izađe ubojičin motiv.

izvući na površinu

Središnji dio susreta zauzele su natjecateljske igre koje su na površinu izvukle vještine spretnosti i koordinacije, ali i sposobnost timske suradnje.

(23) **baciti u očaj**

Otkrila je i da je u srednjoj školi operirala nos. Njezinu majku to je bacilo u očaj.

pasti u očaj

Nitko od putnika nije preživio. Josipa je strašno pogodila vijest. Ali, nije pao u očaj.

Još su neki primjeri takvih frazema *dignuti na noge* koga i *dignuti se na noge*, *pokrenuti se s mrtve točke* i *pokrenuti s mrtve točke* što, *strpati iza rešetaka* koga i *završiti iza rešetaka*.

Neki frazemi koji odražavaju prostorne sheme imaju stativnu i nekoliko dinamičnih varijanti, a one se u natuknici navode jedna ispod druge, počevši od najfrekventnije. Pritom dinamične konstrukcije mogu opisivati samostalno kretanje i uzrokovano kretanje (primjer 24) odnosno kretanje u suprotnim smjerovima (primjer 25):

(24) **biti u zapečku**

No, kroz povijest filma, posebno u zlatno doba Hollywooda, melodrama je bila zakon, a sad je u zapečku.

gurnuti u zapećak

Premda mu je životno opredjeljenje s vremenom postala medicina, fotoaparat nipošto nije gurnuo u zapećak.

pasti u zapećak

Odlaskom Engleza, kriket je pao u zaborav, a i Vis je nekako pao u zapećak.

(25) **biti u gabuli**

Još uvijek si možemo priuštiti organsku hranu koliko god bili u financijskoj gabuli.

uvaliti u gabulu

Od oca je naslijedila veliku znatiželju koja je ponekad zna uvaliti u gabulu.

upasti u gabulu

Znate ono kad nešto kažete, a da prije toga ne razmislite? I onda kad se to dogodi, obično upadnete u gabulu?

izvući iz gabule

Tim su činom pokazali da su veliki profesionalci i prijatelji koji znaju priskočiti upomoć i izvući čovjeka iz gabule.

U trećoj su skupini glagolski frazemi koji se javljaju kao konstrukcije s odglagolnim imenicama. Pogledajmo primjere dviju natuknica:

(26) **boriti se do zadnje kapi krvi**

Bankari su se borili do zadnje kapi krvi protiv ovog zakona.

borba do zadnje kapi krvi

Vidjelo se u samom startu da će utakmica Norvežana i Nijemaca biti borba do posljednje kapi krvi.

(27) **vladati iz sjene**

To je čovjek koji vlada iz sjene i koji je mozak svih operacija unutar vlade.

vladar iz sjene

Zamjera mu se da je on vladar hrvatskog nogometa iz sjene te da gospodari njime i ljudima u njemu kao marionetama.

Prema podacima iz hrWaCa reificirani oblici glagolskih frazema tipično su konstrukcije koje sadrže odglagolnu imenicu kao u primjerima (26) i (27). No osim njih javljaju se i druge vrste imenskih oblika koji su srodni glagolskim frazemima i možemo ih smatrati njihovim varijantama. To su, na primjer, imenske sintagme kojima je u glagolskim frazemima pridružena semantička uloga teme, poput *zeleno svjetlo* ('dopuštenje', od *dati zeleno svjetlo* komu) i *zadnji vlak* ('zadnja prilika', od *uhvatiti zadnji vlak*). Još su jedna takva skupina sintagme sastavljene od imenice kojoj je u glagolskom frazemu pridružena semantička uloga teme i prijedložno-padežnog izraza u akuzativu, npr. *voda na čiji mlin* ('prednost', od *tjerati vodu na čiji mlin*) i *nož u leđa* ('izdaja', od *zabiti/zabijati nož u leđa* komu). I te bi oblike u rječniku trebalo bilježiti zajedno s glagolskim frazemima kako bi se pokazala njihova konceptualna i strukturna povezanost.

Osim frazema s glagolima i odglagolnim imenicama u ovu skupinu možemo ubrojiti i značenjski srodne konstrukcije koje imaju glagol i pridjev jer one također imaju zajedničku konceptualnu osnovu. U tim je slučajevima riječ o različitim relacijskim izrazima, pri čemu pridjevi profiliraju neprocesualne relacije (više o relacijskim izrazima u kognitivnoj gramatici vidi Langacker 2008: 112–127). Ovo su neki primjeri natuknica s varijantnim oblicima koji sadrže glagol odnosno pridjev:

(28) **zaljubljen do ušiju**

Kad je doznala da je oženjen – već je bilo kasno. Bila je zaljubljena do ušiju.

zaljubiti se do ušiju

Nadam se da će naći neku super curu u koju će se zaljubiti do ušiju.

(29) **zelen od bijesa**

Urlale smo da je pusti, no on je onako sav zelen od bijesa udario nogom iz zaleta i lupao šakama.

pozelenjeti od bijesa

Babi sam izbeljila jezik u facu u svoj njegovoj dužini (a kažu da imam dug jezik). Stara je pozelenila od bijesa.

(30) **koštati kao suho zlato**

Kaj se čudite? Pa kila čvaraka košta ko suho zlato.

skup kao suho zlato

U današnje vrijeme kada su pametni telefoni još uvijek skupi kao suho zlato njihova zaštita trebala bi nam biti prioritet.

U ovom smo odjeljku pokazali da primjena kognitivnolingvističkog pristupa kod leksikografske obrade varijanata u frazeološkome rječniku podrazumijeva da se one bilježe zajedno u istoj natuknici. Pritom se najfrekventniji oblik navodi u natukničkom liku, a drugi ustaljeni gramatički odnosno leksičko-gramatički oblici ispod njega. Osnovna je prednost takvog načina bilježenja varijanata ta da se korisniku rječnika upućuje na njihovu konceptualnu i strukturnu srodnost. U nastavku ćemo govoriti o bilježenju kreativne upotrebe frazema, tj. modifikacija.

3.2. Leksikografska obrada modifikacija

Za uključivanje modifikacija u frazeološke rječnike dva su temeljna razloga. Prvi je taj da su modifikacije česta pojava te se javljaju u različitim registrima i funkcionalnim stilovima: novinarstvu, oglašavanju, filmovima i televizijskim emisijama, političkim govorima, vicevima i internetskim forumima (vidi Omazić 2003, 2015). Drugi je razlog taj što su kod nekih frazema vidljivi obrasci po kojima ih govornici mijenjaju, što pokazuje da i u kreativnoj upotrebi frazema postoji određena sustavnost.¹¹ Upravo kad je riječ o učestalim obrascima promjene, korisnicima rječnika može se pokazati kako govornici modificiraju određeni frazem. Taj postupak nalazimo u nekim frazeološkim rječnicima engleskoga jezika, u kojima se korisnicima izravno upućuje na kreativnu upotrebu frazema (npr. *Longman Idioms Dictionary* 1998; *Collins*

¹¹ Rezultati korpusnih istraživanja modifikacija frazema pokazuju da se u kreativnoj upotrebi najčešće javljaju leksičke promjene, i to zamjena sastavnica te dodavanje novih elemenata u sastav frazema (Omazić 2003; Parizoska 2019). Mogući je razlog taj što su leksičke preinake uočljive kao inovativne.

COBUILD Idioms Dictionary 2002). U pojedinim slučajevima rječničke natuknice još i pokazuju kojoj vrsti preinake dani frazem tipično podliježe u nekonvencionalnoj upotrebi, npr. zamjena sastavnica, uvrštavanje predatributa i slično. Engleski frazeološki rječnici modifikacije prezentiraju na različite načine, ali zajedničko im je to što odjeljuju ustaljene oblike frazema od njihove kreativne uporabe (za primjere vidi Filipović Petrović i Parizoska 2017).¹²

Kako bi se moglo utvrditi koji su oblici pojedinoga frazema ustaljeni, a u kojim je slučajevima riječ o modifikacijama, kao kriterij se obično primjenjuje frekvencija u računalnome korpusu. Tako se na razini računalnoga korpusa inovativni metaforički izrazi definiraju kao oni koji su izuzetno rijetki ili su ograničeni na samo jedan izvor (Deignan 2005). U mrežnome *Frazeološkom rječniku hrvatskoga jezika* kao modifikacije frazema određuju se oni oblici koji se u hrWaCu javljaju u manje od pet pojava, po uzoru na Everta (2005).¹³ U nastavku ćemo dati dva primjera frazema čija se kreativna upotreba može uključiti u frazeološke rječnike hrvatskoga jezika jer ih prema podacima iz hrWaCa govornici često modificiraju, a preinake su do neke mjere sustavne.

Prvi je primjer frazem čiji ustaljeni oblik glasi *za koplje / za dva (tri) koplja ispred*. Taj se izraz upotrebljava u značenju ‘biti bolji, kvalitetniji’, a u kreativnoj upotrebi govornici tipično upotrebljavaju brojeve veće od dva odnosno tri. Ovo su neki primjeri:

- (31) a. Ti igrači su zasigurno ***sedam kopalja ispred*** svih ostalih u Hrvatskoj.
 b. Samo jedna genijalna hrvatska serija „Naše malo misto“ ***šiša za 10 kopalja*** bilo koju srpsku seriju.
 c. Ma Hrvatska je ***sto kopalja ispred*** Grčke po tom pitanju.

Na sustavnost modifikacija toga frazema korisnicima rječnika može se uputiti napomenom koja glasi: „Govornici često zamjenjuju *dva* i *tri* drugim riječima kako bi pokazali da je netko daleko bolji.“

¹² Kad je riječ o bilježenju modifikacija frazema u hrvatskome, među postojećim tiskanim rječnicima primjere možemo pronaći samo u *Rječniku hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* Julija Benešića. Pritom se u starijim svescima toga rječnika ne upućuje na razliku između ustaljenih oblika frazema i njihove kreativne uporabe. O Benešićevu tretmanu frazema vidi Filipović Petrović (2018: 98–134).

¹³ Evertovo istraživanje pokazalo je da se kombinacije riječi koje se u velikom računalnome korpusu javljaju u pet ili više primjera mogu sa sigurnošću koristiti u statističkim analizama.

Drugi je primjer frazem *raditi (praviti) od muhe slona* u značenju ‘preuveličavati važnost čega’. U kreativnoj upotrebi imenica *slon* često se zamjenjuje drugim imenicama koje se odnose na nešto veliko. To ilustriraju sljedeći primjeri:

- (32) a. Izmišljaju neke bombastične naslove i ***od muhe naprave vola***.
b. Oduvijek sam takva... čudna... osoba koja ***od muhe napravi devu***.
c. Nisam tom događaju pridao toliko važnosti, nemojmo ***od muhe raditi avion***.

Ti primjeri pokazuju da je leksička supstitucija u skladu s frazeološkim značenjem te se konvencionalna imenska sastavnica zamjenjuje drugim imenicama koje označavaju veliku životinju ili predmet. Napomena u rječniku uz te modifikacije može glasiti: „Govornici često imenicu *slon* zamjenjuju drugim riječima“.

Neki se frazemi modificiraju tako da se leksičke promjene odvijaju unutar specifične gramatičke konstrukcije koja služi kao poveznica s konvencionalnim oblikom. Takav je izraz *fali daska u glavi* komu u značenju ‘nije normalan tko’. U hrWaCu on se mijenja po obrascu *ne (jedna) daska, nego X*. Pritom su X riječi koje se odnose na veliku količinu drva:

- (33) a. Ne ljuti se, ali tebi *ne fali daska, nego cijela pilana*.
b. Nisi ti, ćerce, “pomalo šašava”, tebi *u glavi fali ne jedna daska, nego čitava taraba*.
c. Tebi *ne fali daska u glavi, vengo cila stolarija*.

Novonastali izrazi u primjerima (33 a–c) imaju značenje ‘totalno lud’. Uz te se modifikacije u rječniku može staviti napomena „Govornici ponekad namjerno istovremeno aktiviraju doslovno i figurativno značenje“.

4. Rasprava i zaključak

U ovome radu dali smo uvid u teorijske postavke kognitivne lingvistike o konceptualnoj motivaciji frazeološkoga značenja i simboličnosti gramatike te pokazali kako se te postavke mogu primijeniti u leksikografskoj obradi varijanata i modifikacija u frazeološkim rječnicima hrvatskoga jezika. Točnije, pokazali smo da natuknice izrađene na temelju kognitivnolingvističkog pristupa korisnicima rječnika upućuju na konceptualnu i strukturnu srodnost

različitih gramatičkih i leksičko-gramatičkih oblika frazema. Kako se kognitivnolingvistički pristup zasniva na uporabnome modelu jezika (Langacker 1988, 2000; Barlow i Kemmer 2000), u kojem se tvrdi da oblici i značenja jezičnih jedinica nastaju višestrukim ponavljanjem sličnih upotreba, ustaljene varijante frazema smatraju se jezičnim manifestacijama različitih načina prikaza specifične situacije. Kad je riječ o modifikacijama, takve se kreativne promjene oslanjaju na slična ograničenja kao varijante, a među ključnim su ograničenjima konceptualna motivacija i gramatička struktura. To potvrđuje da su modifikacije konvencionalne na konceptualno-gramatičkoj razini.

Leksikografska obrada promjenjivih frazema koja se temelji na kognitivnolingvističkome pristupu odražava sustavnost leksičkih i gramatičkih promjena, pa i onih u nekonvencionalnoj upotrebi. Premda kreativne preinake frazema nije moguće predvidjeti, natuknica korisnicima može pokazati tipičan obrazac po kojemu govornici mijenjaju neki izraz. Stoga je glavna prednost primjene kognitivnolingvističkog pristupa u izradi natuknica u frazeološkome rječniku upućivanje na sustavnost promjena frazema, kako u konvencionalnoj, tako i u kreativnoj upotrebi.

Način organizacije rječničke građe u kojoj se svi varijantni oblici frazema navode zajedno već nalazimo u tiskanim frazeološkim rječnicima nekih europskih jezika. Tako se u svim engleskim i nekim ruskim frazeološkim rječnicima varijante bilježe u istoj natuknici, npr. različiti leksičko-gramatički oblici glagolskih frazema, glagolski frazemi i njima srodne konstrukcije s odglagolnim imenicama, poredbeni frazemi koji na lijevoj strani imaju pridjev odnosno glagol.¹⁴ Takva organizacija građe utemeljena je na leksikografskome pristupu varijantnosti: osnovni razlog za navođenje leksički i značenjski srodnih oblika u istoj natuknici jest ekonomičnost, a to proizlazi iz ograničenog prostora u tiskanom rječniku.

U ovome je radu polazna točka teorijski pristup varijantnosti, i to u skladu s postavkama kognitivne lingvistike, a njegova primjena u izradi frazeološkog rječnika podrazumijeva da se oblici sličnog leksičkog sastava i značenja bilježe zajedno jer je riječ o specifičnim jezičnim prikazima istoga događaja. To je posebno važno u suvremenoj elektroničkoj leksikografiji, koja se neprestano razvija. Naime, kao posve novo i zapravo neistraženo područje s mnogo mogućnosti, elektronička je leksikografija u počecima svoje postavke temeljila na razlikama ili prednostima u odnosu na dosege tiskanih rječnika, kao što je npr. nadilaženje prostornih ograničenja ili mogućnost automatske ekstrakcije

¹⁴ Za pregled leksikografske obrade frazeološke varijantnosti u engleskim, ruskim i hrvatskim rječnicima vidi Parizoska i Filipović Petrović 2020.

podataka iz velikih korpusa. S vremenom, rad na korpusno utemeljenim e-rječnicima učvrstio je spoznaju da e-leksikografija ima svoje specifičnosti koje zahtijevaju prilagođena rješenja, a naglašava se važnost leksikografske prosudbe pri analizi podataka iz korpusa na način da su obrada i prikaz u rječniku lingvistički promišljeni (Frankenberg-Garcia i dr. 2020) i korisnički usmjereni (Fuertes-Olivera 2012). Brojne inovativne mogućnosti e-rječnika služe kao saveznik da bi se to ostvarilo. Stoga suvremeni e-rječnici pružaju različite dodatne informacije kao što su širi kontekst, česta i specifična upotreba, bliskoznačnice i konceptualna organizacija građe. Kad je riječ o frazemima, upravo zahvaljujući neograničenom prostoru, a imajući u vidu potrebe korisnika, u nove mogućnosti e-leksikografije ubrajaju se navođenje širokog raspona ustaljenih varijantnih oblika frazema u rječničkoj natuknici te bilježenje njihove kreativne upotrebe.

Izvori

Croatian Web (hrWaC 2.2, ReLDI). www.sketchengine.eu.

Literatura

- Barlow, Michael; Kemmer, Suzanne, ur. (2000) *Usage-Based Models of Language*. Stanford: CSLI Publications.
- Belaj, Branimir (2004) *Pasivna rečenica*. Osijek: Filozofski fakultet.
- Cignoni, Laura; Coffey, Stephen; Moon, Rosamund (1999) „Idiom variation in Italian and English: Two corpus-based studies.“ *Languages in Contrast* 2 (2): 279–300.
- Deignan, Alice (2005) *Metaphor and Corpus Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Delibegović Džanić, Nihada (2007) „Conceptual Integration Theory – the key for unlocking the internal cognitive choreography of idiom modification.“ *Jezikoslovlje* 8 (2): 169–191.
- Evert, Stefan (2005) „The Statistics of Word Cooccurrences: Word Pairs and Collocations.“ Doktorska disertacija. Stuttgart: Sveučilište u Stuttgartu.
- Fellbaum, Christiane, ur. (2009) *Idioms and Collocations: Corpus-based Linguistic and Lexicographic Studies*. London: Continuum.
- Filipović Petrović, Ivana (2018) *Kada se sretnu leksikografija i frazeologija: o statusu frazema u rječniku*. Zagreb: Srednja Europa.

- Filipović Petrović, Ivana; Parizoska, Jelena (2017) „Leksikografska obrada frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom u hrvatskome.“ *Jezikoslovlje* 18: 245–278.
- Frankenberg-Garcia, Ana; Rees, Geraint Paul; Lew, Robert (2020) „Slipping through the cracks in e-lexicography.“ *International Journal of Lexicography* ecaa022: 1–29.
- Fuertes-Olivera, Pedro A. (2012) „On the usability of free Internet dictionaries for teaching and learning Business English.“ U *Electronic lexicography*, ur. Granger, Sylviane; Paquot, Magali, 399–424. Oxford: Oxford University Press
- Gläser, Rosemarie (1998) „The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis.“ U *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*, ur. Cowie, Anthony Paul, 125–145. Oxford: Oxford University Press.
- Jaki, Sylvia (2014) *Phraseological Substitutions in Newspaper Headlines: “More than Meats the Eye”*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Kövecses, Zoltán (2005) *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Kövecses, Zoltán (2010) *Metaphor: A Practical Introduction*. 2. izdanje. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, George (1987) *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George; Johnson, Mark (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George; Johnson, Mark (2015). *Metafore koje život znače*. Prevela Anera Ryznar. Zagreb: Disput.
- Langacker, Ronald W. (1987) *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (1988) „A usage-based model.“ U *Topics in Cognitive Linguistics*, ur. Rudzka-Ostyn, Brygida, 127–164. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Langacker, Ronald W. (1991) *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 2: Practical Applications*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (2000) „A dynamic usage-based model.“ U *Usage-Based Models of Language*, ur. Barlow, Michael; Kemmer, Suzanne, 1–66. Stanford: CSLI Publications.

- Langacker, Ronald W. (2008) *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Langlotz, Andreas (2004) „Conceptual blending as a principle of idiom structure and idiom variation.“ U *EUROPHRAS 2000. Internationale Tagung zur Phraseologie vom 15.–18. Jun 2000 in Aske/Schweden*, ur. Palm-Meister, Christine, 263–272. Tübingen: Stauffenburg.
- Langlotz, Andreas (2006) *Idiomatic Creativity*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Littlemore, Jeannette (2015) *Metonymy: Hidden Shortcuts in Language, Thought and Communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moon, Rosamund (1998) *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Naciscione, Anita (2010) *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Novoselec, Zvonimir (2019) „Frazeološke jedinice sa sastavnicom srce u hrvatskom i švedskom – kulturni modeli i motivacija.“ Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Omazić, Marija (2003) „Modifications of phraseological units in English.“ Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Omazić, Marija (2014) „Konceptualna metafora u frazeologiji.“ U *Metafore koje istražujemo: suvremeni uvidi u konceptualnu metaforu*, ur. Stanojević, Mateusz-Milan, 27–45. Zagreb: Srednja Europa.
- Omazić, Marija (2015) *Phraseology through the looking glass*. Osijek: Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences.
- Omazić, Marija; Čačija, Romana (2020) „Dynamic model of PU modification.“ U *Reproducibility and Variation of Figurative Expressions: Theoretical Aspects and Applications*, ur. Omazić, Marija; Parizoska, Jelena, 51–67. Białystok: University of Białystok Publishing House.
- Omazić, Marija; Delibegović Džanić, Nihada (2009) „Constraints to mechanisms of idiom modification.“ U *Phraseologie disziplinär und interdisziplinär*, ur. Földes, Csaba, 211–222. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Panther, Klaus-Uwe; Radden, Günter (2011) „Introduction: Reflections on Motivation Revisited.“ U *Motivation in Grammar and the Lexicon*, ur. Panther, Klaus-Uwe; Radden, Günter, 1–26. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

- Parizoska, Jelena (2019) „Promjenjivost glagolskih frazema u engleskom i hrvatskom jeziku – kognitivnolingvistička analiza.“ Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Parizoska, Jelena; Filipović Petrović, Ivana (2020) „Varijantni frazemi u e-rječniku.“ *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 46 (2): 477–491.
- Parizoska, Jelena; Omazić, Marija (2020) „Sheme dinamike sile i promjenjivost glagolskih frazema.“ *Jezikoslovlje* 21 (2): 179–205.
- Radden, Günther; Dirven, René (2007) *Cognitive English Grammar*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Seliverstova 1996 = Селиверстова, Елена Ивановна (1996) „Специфика функционирования ФЕ в тексте и индивидуально-авторские трансформации.“ У *Проблемы фразеологической семантики*, ur. Лилич, Галина Алексеевна, 137–158. Санкт-Петербург: Издательство С.-Петербургского университета.
- Shibatani, Masayoshi (1985) „Passives and Related Constructions: A Prototype Analysis.“ *Language* 61 (4): 821–848.
- Stanojević, Mateusz-Milan (2017) „*Hladne glave i vruća srca* o tijelu i emocijama u hrvatskom.“ У *Tijelo u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi. Zbornik radova 45. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. Brković, Ivana; Pišković, Tatjana, 175–198. Zagreb: FF press, Zagrebačka slavistička škola.
- Stanojević, Mateusz-Milan; Parizoska, Jelena; Banović, Lea (2009) „Schematic idioms and cultural models.“ У *Cognitive Approaches to English: Fundamental Interdisciplinary and Applied Aspects*, ur. Brdar, Mario; Omazić, Marija; Pavičić Takač, Višnja, 321–344. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Šarić, Ljiljana (2008) *Spatial Concepts in Slavic. A Cognitive Linguistics Study of Prepositions and Cases*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Šarić, Ljiljana (2014) *Prostor u jeziku i metafora. Kognitivnolingvističke studije o prefiksima i prijedlozima*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Tretjakova 2011 = Третьякова, Ирина Юрьевна (2011) *Окказиональная фразеология*. Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова.

The Cognitive Linguistic approach to idioms and its use in compiling dictionaries

This paper deals with the cognitive linguistic notions of conceptual motivation and symbolcity of grammar, which play an important role in studies of idioms. The aim of the paper is to show that these notions may be of use when compiling idioms dictionaries of Croatian, specifically in the case of idioms with conventionalized variations as well as those which are frequently creatively exploited. Cognitive linguistic studies show that variation is limited by the conceptual motivation and grammatical structure of an idiom, as well as that similar factors limit creative modifications, making them partially systematic. These cognitive linguistic insights are useful for the lexicographic treatment of variations and modifications because they mean that idioms which are conceptually and structurally related may be grouped together. Moreover, dictionary entries compiled in such a way reflect the systematicity of the changes in the lexical composition and structure of idioms, both in their conventional and creative use.

Keywords: cognitive linguistics, idioms, conceptual motivation, symbolic nature of grammar, dictionary of idioms, Croatian language